

ІСТОРІЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

УДК 82.09:398.8(=161.2)-051П.Лукашевич

Принципи фіксації уснословесного матеріалу “романтичного періоду” української фольклористики: досвід П. Лукашевича та А. Метлинського

Лілія ПІДГОРНА

Кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української фольклористики ім. Філарета Колесси
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
E-mail: lpidgorna@gmail.com

У статті проаналізовано методикою збирацької роботи П. Лукашевича. Вказано на точність його записів усної словесності. Акцентовано на новаторському характерові збірника А. Метлинського “Народные южнорусские песни”. Зазначено, що для збирача творів усної словесності своєрідним “методичним посібником” була публікація “Правил при записуванні народних дум, пісень, казок, переказів і т. п.”, що їх склав М. Білозерський. На думку дослідниці, і вихід збірника А. Метлинського, і публікація у ньому “Правил...” та “Списку” кобзарів були вагомим кроком уперед у справі фіксації зразків народнопоетичної творчості та в комплексному підході до вивчення явищ духовної культури, до студій над кобзарством у різних аспектах.

Ключові слова: фіксація, точність записів, принципи, тексти дум, П. Лукашевич, А. Метлинський.

Важливою подією в історії української фольклористики був вихід у Петербурзі 1836 р. збірки П. Лукашевича “Малороссийские и червонорусские народные думы и песни”. Вона складалася із двох частин: “Малороссийские думы и песни” і “Червонорусские думы и песни”. Можливо, що поштовою до фіксації творів української усної словесності було знайомство видовця у Празі з відомим чеським ученим Яном Колларом. Це бажання записувати український фольклор було в П. Лукашевича аж до самої старості.

У першій частині збірника було вміщено думи та пісні, що записав П. Лукашевич у Полтавській губернії. Друга містила пісні, що були взяті зі збірника Вацлава з Олеська “Pisni Polski ludu galicyjskiego” (Lwów, 1833). Оригінальність першої частини видання полягала у тому, що там уперше було вміщено цілком нові тексти дум, не опубліковані раніше: “Самійло Кішка”, “Голота”, “Буря на Чорному морі”, “Плач невільників”, а два тексти “Івась Коновченко” і “Проводи козака” було публікувано раніше у збірнику М. Цертелева “Опыт собрания старинных малороссийских песней”. Говорячи про значення збірника П. Лукашевича в історії української фольклористики, Б. Кирдан наголошував: “До 1854 р. ні один збирач і видавець творів української народної поезії не надрукував такої кількості нових текстів дум” [10, с. 140]. К. Грушевська назвала це видання “найбагатшою

вкладкою до пізнання дум того часу" [2, с. XLII]. Прихильну оцінку збірки зробив "прискіпливий критик" – М. Костомаров, який писав, що збірник П. Лукашевича "знайомить любителів народної поезії з прекрасними невідьницькими думами, новим варіантом дум про Івася Коновченка, піснями та пісненими уривками, що стосуються до часів Коліївщини чи Уманської різанини, особливо з великою думою про Самійла Кушку чи Кішку" [11, с. 242].

Щодо методики збирацької роботи П. Лукашевича інформації маємо небагато: немає вказано, від кого записана та чи інша дума, не зазначено місця та часу записів текстів. У передмові до збірника сам П. Лукашевич почасти зазначав дуже загальну інформацію про те, від кого зафіксований текст. Стосовно думи "Самійло Кішка" він занотував, що "вона списана у Полтавській губернії точно зі слів бандуриста-сліпця" [12, с. 15]. Дослідники (К. Грушевська, Б. Кирдан), беручи до уваги листування П. Лукашевича до В. Горленка та матеріали Б. Грінченка "Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях" (1899), з'ясували імена цих бандуристів, від яких були записані тексти дум. Ними виявилися бандуристи Стрічка та Погиба.

Окрім того, Б. Кирдан звернув увагу на таку деталь, що батько Стрічки також був бандуристом. Із приводу цього факту вчений зауважив один важливий момент про існування "сімейної традиції гри на бандурі і виконання дум" [10, с. 144].

Стосовно точності записів текстів усної словесності, можемо констатувати, що вони мають значний обсяг, що свідчить про "невтручання" у тексти записаних творів. Про характер і точність фіксації зразків народної творчості К. Грушевська зазначала: "Що-ж до характеру записування Лукашевичевого, то про уважність запису говорить уже сама довжина цього тексту: коли видавець не скоротив його й не скупчив для друку, то видно, що своїм завданням ставив він як-найбільшу точність запису, а не його літературність" [2, с. XLII]. Про "точність відтворення всього почутого" писав В. Горленко у листі до П. Лукашевича [9, с. 246], акцентуючи не на кількості, а на якості зібраного матеріалу.

Стосовно підсумків збирацької та видавничої діяльності П. Лукашевича висновки учених майже однакові: в особі П. Лукашевича історія української фольклористики мала такого збирача, який добросовісно ставився до фіксації зразків усної народної словесності, не "редагуючи" тексти дум та пісень, а його методи збирацької роботи були "кроком наперед, до дійсно наукового розуміння усної кобзарської творчості" [2, XLIV].

Збірником нового гатунку в історії української фольклористики можемо вважати вихід у світ збірки Амвросія Метлинського "Народные южнорусские песни" (1854) – через публікацію там великої кількості пісенного матеріалу, різноманітного за тематичною систематизацією. Важливим чинником було те, що у збірці вперше було вміщено "Правила при записуванні народних дум, пісень, казок, переказів і т. п.", "Список кобзарів (бандуристів) і лірників", що було новизною для тогочасної фольклористичної науки. Публікація цих «правил і списків» була новим кроком для осмислення теоретичних проблем фіксації та систематизації фольклорного матеріалу.

А. Метлинський, що був випускником Харківського університету, належав до "харківського гуртка" романтизму, "який поставив собі ціллю працювати на полі науки й літератури задля відродження української народності" [5, с.77].

Інформація про перші кроки збирацької діяльності А. Метлинського не є чітко визначеною. О. Пиплін почин фіксації фольклору в ученого пов'язує з 1830-ми роками. Очевидно, має рацію дослідник, адже саме в ці роки розпочали свою діяльність ентузіасти "харківського гуртка". За спостереженням М. Петрова, "починаючи з 1836 року А. Метлинський уже віддавався цій справі (збиранню фольклорного матеріалу. – Л. П.) [15, с. 134]. Під час навчання у Харківському університеті (1833–1835 рр.)

А. Метлинський познайомився з І. Срезневським, із котрим разом із М. Костомаровим здійснював спільні поїздки" [1, с. 204].

Як у науковця і педагога у київський період своєї діяльності в А. Метлинського виникає бажання видати тексти пісень і дум. Відомо, що А. Метлинський, окрім текстів, записував також мелодії пісень, однак видати збірник із мелодіями не наважився, хоч і розумів їхню надзвичайну важливість і цінність [14, с. XVIII]. Свої записи для нового збірника вченому пропонували М. Білозерський, О. Маркович, О. Шишацький-Ілліч, П. Куліш, О. Афанасьєв-Чужбинський, В. Білозерський, М. Костомаров, М. Гоголь. Вагому роль у підготовці матеріалів збірника до друку відіграв М. Білозерський [10, с. 247-259; 17, с. 29-43].

Пишучи про новаторський характер збірки А. Метлинського, Б. Кирдан акцентує на тому, що у збірнику міститься доволі докладна інформація про місцевість, де записані тексти, інколи – вказано прізвища збирачів, а після текстів багатьох дум зазначено – від кого вони записані [10, с. 160]. Подачі такої більш-менш докладної інформації не знайдемо у попередніх виданнях збірок першої половини XIX ст. Таким чином, збірник А. Метлинського – цілком новаторський в аспекті методологічних принципів фіксації та систематизації зразків української пісенності. "Багатство і новизна матеріалу, а також паспортизація забезпечила збірнику А. Метлинського високу оцінку" [10, с. 163].

У збірнику А. Метлинського були опубліковані пісні у записах М. Гоголя (їх шість). У передмові до збірки А. Метлинський сам окреслив роки записів письменника: "Пісні, що їх опестомив М. В. Гоголь, доставлені у 1832-1834 р. М. Д. Білозерському, гадяцькі та острозькі більшою частиною записані біля 1840-1846-х років, а решта – трохи пізніше" [14, с. X].

У збірнику А. Метлинського опубліковано 23 тексти дум, двадцять один із яких – зовсім нові тексти. Найбільша кількість нових текстів дум належать П. Кулішу (дев'ять). Стосовно імен респондентів, від яких П. Куліш записав текст думи "Про Хвеська Канжу Андібера", то їх тут двоє: кобзар Андрій Шут, записано у м. Олександрівка Сосницького повіту Чернігівської губернії та А. пер. Бешко з м. Мен Сосницького повіту. На думку Б. Кирдана, П. Куліш зробив із двох варіантів звідний текст думи і в такому вигляді опублікував його. Те ж саме, за його спостереженням, П. Куліш зробив і з текстом думи "Про Хмельницького та Барабаша" [10, с. 161]. Окрім того, відомо, що від А. Шута П. Куліш записав шість інших текстів дум (сюди входили й уривки): "Про Хмельницького та Василя Молдавського", "Про Хмельницького Богдана смерть, та про Юруся Хмельниченка та Павла Тетеренка", "Про Івана Богуна" (уривок), "Про Веремія Волошина" (уривок), "Про Івася Вдовиченка", "Про смерть Хведора Безродного".

Стосовно збирацького доробку М. Білозерського, що вміщений у збірнику А. Метлинського, то тут маємо записи дум (шість, у тому числі й уривки): думи "Про вдову та синів", "Про Івася Вдовиченка" (уривки), "Про сестру та брата", "Про смерть Хведора Безродного", "Про козака Голоту" (уривок). Зі збірника довідуємося, текст "Про козака Голоту" був записаний в с. Британи Борзенського повіту Чернігівської губернії від кобзаря І. Романенка [14, с. 349-351, 424-425, 434-436, 440-441, 445-446]. Текст думи "Про смерть Хведора Безродного" М. Білозерський записав від кобзаря Андрія Шута [14, с. 441-442].

Власних записів А. Метлинського у збірці три: "Дума про вдову та синів", "Чужина" ("Сестра та брат") і "Про смерть трьох братів" (самарських) [14, с. 347-349, 355-357, 434-440]. Щодо географії розповсюдження текстів, то є вказівка, що тексти зафіксував А. Метлинський від кобзаря у Зіньківському повіті Полтавської губернії. Інформація про респондентів доволі скупа: не вказано від кого записаний той чи інший текст, у яких роках були зафіксовані тексти дум. Однак відсутність докладної паспортизації не надто применшує значущості збирацької діяльності А. Метлинського.

Важливою новизною у збірнику А. Метлинського була публікація “Правил при записуванні народних дум, пісень, казок, переказів і т. п.”, що їх склав М. Білозерський, адже це уже, так би мовити, “методичний посібник” для збирача творів української усної словесності. Хоча до появи цієї публікації у фольклористиці середини ХІХ ст. з’являються поодинокі програми, які стосувалися і фіксації творів народної словесності [16; 13], і матеріалів, які мали на меті подати ще й етнографічний опис [3, V+36].

“Правила” склалися із двох частин: перша – невелика за обсягом, містила інформацію про те, від кого які твори можна фіксувати. Автор “Правил” пропонує твори, що пов’язані з історичними подіями (це можуть бути думи, історичні пісні, білини), фіксувати від “осіб обох статей”, але “старожилів”. Це, мабуть, можна пояснити тим фактом, що саме люди, що прожили “довгий вік”, можуть поділитися історичною пам’яттю про різноманітні історичні події та історичні постаті. Щодо календарно-обрядової лірики та інших пісень, казок і т. п. – перевагу надають жінкам і дітям. Очевидно, нікому не вдасться найкраще відтворити долю жінки у ліричних піснях, ніж це зробить сама жінка, яка могла пережити такі почуття в реальному житті. Пісні любовної тематики запропоновано записувати від молодого покоління (хлопців і дівчат), бо хто ж краще за них знав ці почуття у реальному житті, як не вони? З усіх жанрів дитячого фольклору автор пропонує записувати від дітей колискові та дитячі пісні.

Друга частина “Правил”, що більша за обсягом, має на меті стати “практичним порадиником” для того, як саме ми повинні фіксувати зразки текстів української усної словесності. М. Білозерський закликав записувачів насамперед звертати увагу на “пам’ять”, тобто інформанти повинні були пригадати і відтворити чи то історичні події, чи то історичні факти, чи то осіб, які пережили ці події та зберегли їх у пам’яті поколінь. Далі автор пропонує скласти своєрідний “питальник”, у якому можна заздалегідь розписати всі запитання, що стосуються того чи іншого жанру. Певні “методичні настанови” учений пропонує у справі записування дум і пісень (мабуть, здебільшого, історичних). Вони зводилися до того, що, збираючи ці жанри, необхідно фіксувати їх “спочатку зі слів”, потім текст потрібно “проговорити”, а записавши, треба просити “заспівати” навіть не один, а “декілька разів”. Потім важливим є ще раз прослухати спів, а в цей момент “стежити” за записом, чи він точний, намагатися заповнювати пропуски, якщо вони є, а також “виправляти помилки”. Можливо, така фіксація творів не була цілком виправданою, та все ж була значущою для наступників. Також учений просив про пояснення невідомих слів, якщо такі траплялися у тексті, та прагнув з’ясувати в інформанта “давність запису текстів”: “Записавши думу чи пісню зі слів і повторивши під час співу, потрібно, не спішаючи, прочитати все записане співцеві, якого запитати: чи це так записано? чи щось не пропущено? і, за його зауваженнями, доповнювати пропуски і виправляти помилки. Після того, просити співця чи співачку, щоб пояснили особливі слова, незрозумілі вислови; до власних імен, подій та ін. робити примітки, зі слів співця; також потрібно записати, яка дума чи пісня, на думку співця, давніша” [14, ІІІ].

Окрім повних варіантів текстів дум і пісень, М. Білозерський закликав фіксувати і “уривки”, адже з них потім можна було “скомпонувати” один текст. Щодо запису такого жанру як казки, автор “Правил” пропонував передавати їх “слово в слово”.

Важливим “поступом” у справі фіксації зразків української усної словесності були “настанови” стосовно відомостей про інформантів: до уваги необхідно було брати такі чинники, як імена, прізвища, вік, звання, ремесло, місце проживання, де і від кого навчився дум чи пісень, хто ще їх знає, окрім інформанта, які саме, а також подавати докладну інформацію, що стосується біографічних даних співаків [14, ІІІ].

Щодо записування жанрів календарно-обрядової лірики, то важливим аспектом тут, на думку М. Білозерського, при фіксації є те, “у якому випадку яка співається”

[14, IV]. Учений закликав звертати увагу на “дрібниці”: фіксувати “кожну букву”, її “вимову”, розставляти “наголоси”, робити “пояснення незрозумілих слів і виразів”, окрім того, все, що залишається нез’ясованим, подавати у “примітках”. Безперечно, на думку автора, потрібно дотримуватися правопису. Звичайно, публікація свого часу таких “Правил” для фіксації зразків української усної народної творчості була помітним кроком уперед в історії української фольклористики, однак належну оцінку у час публікації вони не отримали. Вагомість “Правил” було оцінено значно пізніше, у 70-і роки ХХ ст.: “У період початку інтенсивного збирання творів усної народної поезії подібні “правила” були надзвичайно необхідні для великої кількості збирачів, які не мали спеціальної підготовки” [10, с. 249].

Не менш важливе значення у збірці А. Метлинського займає “Список кобзарів”. М. Білозерський уклав його за територіальним принципом: у полі зору ученого опинилися Чернігівська, Харківська і Полтавська губернії. Найбільший “список” за обсягом займає Чернігівська губернія. Досі неопублікованим є рукопис “Про кобзарів і список кобзарів”, що знаходиться в ІМФЕ [8, арк. 6]. Цей рукопис порівнянно з тим, що був опублікований у збірнику А. Метлинського, є повнішим, бо у ньому не лише дані про багатьох кобзарів і лірників, але і розповіді самих кобзарів про свої захоплення. На думку сучасної дослідниці О. Шалак, “рукопис “Про кобзарів...” містить повнішу, розлогішу інформацію про співців народних дум та історичних пісень. М. Білозерський прагнув не тільки зафіксувати імена тих кобзарів, про яких доводилося чути або спілкуватися, але й записати про них усі відомості, що вдалося розшукати” [17, с. 33].

Публікація чи не вперше такої інформації про кобзарів була важливою для подальших комплексних досліджень кобзарства. На думку О. Шалак, яка окреслила значення М. Білозерського-фольклориста, зазначивши, що він “був чи не першим науковцем, який зрозумів важливість комплексного підходу у вивченні народного епосу” [17, с. 34].

У Відділі рукописів Інституту народознавства в особистому архіві М. Білозерського (ІМФЕ, ф. 3-3, од. збер. 204) є “Билини із збірок М. І. Костомарова (1839-1872)”. В. Білозерський подає билини, що записані до 1843 р. – суто історичних – 20; у “Літературному збірнику” (1857) – суто історичних – 7; у ст. “Історія козацтва в пам’ятниках південно-руської народної пісенної творчості – суто історичних – 31, частково історичних – 7.

Там же зберігається праця, що займає 116 арк. “Думи, пісні (без мелодій), вірші. Історична тематика з часів козаччини”, де вміщені виписки з матеріалів М. Костомарова, надрукованих у збірниках та в виданні “Русская мысль” (1880).

До речі, у фонді 3-3 ІМФЕ імені М. Т. Рильського НАН України, од. зб. 201, зберігають билини, що надруковані у збірниках учених-фольклористів першої половини – середини ХІХ ст.: М. Цертелева, І. Срезневського, М. Максимовича, П. Лукашевича, М. Костомарова і Д. Мордовцева, Я. Головацького, Вацлава з Олеська [6].

Таким чином, і вихід збірника А. Метлинського “Народные южнорусские песни”, і публікація у ньому “Правил...” та “Списку” кобзарів були вагомим кроком уперед у справі фіксації зразків народнопоетичної творчості, у комплексному підході до вивчення явищ духовної культури, до різноаспектних студій про кобзарство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автобиография Н. И. Костомарова / С предисловием В. И. Семевского и примечаниями Н. А. Белозерской // Русская мысль. – Год шестой. – Кн. V. – Москва, 1885. – С. 194-221.
2. Грушевська К. Українські народні думи / К. Грушевська // Вибрані праці : у 3 т. – Донецьк : Норд-Прес, 2007. – Т. 1. – 516 с.
3. Дабига В. Д., Метлинській А. Л. Программа для этнографического описания губерний Киевского Учебного округа, составленная по поручению Комиссии, учрежденной при Университете св. Владимира, д. членами кн. В. Д. Дабигею и (по языку) А. Л. Метлинским. – Киев, 1854. – С. V+36.

4. Зеров М. К. Українське письменство XIX ст. / М. Зеров // Зеров М. К. Твори : у 2 т. – К., 1990. – Т. 2. Історико-літературні та літературознавчі праці. – С. 4–245.
5. Зеров М. К. Українське письменство XIX ст. ... – С. 77.
6. Архів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР, ф. 3–3, од. зб. 201. – 102 арк.
7. Архів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР, ф. 3–6, од. зб. 204. – 116 арк.
8. Архів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР, ф. 3–6, од. зб. 377, арк. 6.
9. Киевская старина. – 1889, янв. – С. 246.
10. Кирдан Б. П. Собирантели народної поезії. Из истории украинской фольклористики XIX в. / Б. Кирдан. – Москва : Наука, 1974. – 274 с.
11. Костомаров Н. З приводу “Записок о Южной Руси” П. Куліша / Н. Костомаров // Етнографічні писання Костомарова. – К. : ДВУ, 1930. – С. 241–281.
12. Лукашевич П. А. Малороссійские и червонорусские народные думы и песни / П. Лукашевич. – СПб. : в типографии Эдуарда Праца и К., 1836. – 170 с.
13. МТЛ. О собираніи, приведеніи к изданію и печатанію народных песен и других произведений народной словесности / П. Лукашевич // Черниговские губернские ведомости. – 1853. – № 23.
14. Народные южнорусские песни. Издание Амвросия Метлинского. – К. : в университетской типографии, 1854. – 472 с.
15. Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столетия. – Киев, 1884. – 458+XV с.
16. Программа для собиранія образцов народнаго языка и словесности, составленная 2 отделением Академии наук. – Херсонские Губернские Ведомости. – 1852. – № 36.
17. Шалак О. Микола Білозерський і його участь у виданні “Народных южнорусских песен” (1854) // Дослідники українського фольклору : невідоме та маловідоме : колективна монографія / за ред. д-ра філолог. наук М. К. Дмитренка. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2008. – 384 с.

Principles of Oral Folk Materials Recording During the “Romantic Period” of Ukrainian Folklore: Experience of P. Lukashevych and A. Metlynskyy

Lilia PIDHORNA

In the article an attempt to analyzethe methodology of collective activity of P. Lukashevych was made. The accuracy of his records of folk texts was pointed out. In addition, the article highlights innovative nature of A. Metlynskyy's collection “National South Russian songs”. It is also specified, that the collector considered the publication “Rules for recording national dumas, songs, fairy-tales, legends, etc.”, composed by M. Bilozersky, to be his so-called “manual”. According to the researcher, both issue of the collection and publication of “The Rules...” and “The List” of kobzars were an essential step forward in the matter of recording samples of folk poetic art and in the complex approach towards various aspects of the study of spiritual culture phenomena and the phenomenon of kobzars.

Key words: recording, accuracy of the texts, principles, texts of dumas, P. Lukashevych, A. Metlynskyy.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2015

Прийнята до друку 15.10.2015

Нові книги

Гінда О. Поетична творчість української трудової спільноти в Італії початку XXI століття в контексті фольклорної традиції : монографія. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 546 с.

У монографії досліджено авторські вірші українських трудових іммігрантів в Італії початку XXI ст. у контексті фольклорної традиції. Поетичний доробок українських заробітчан потрактовано як “народний літопис” про драматичну сторінку української історії, жіночу еміграцію – масовий виїзд на заробітки жінок-матерів, які прагнули поліпшити матеріальне становище родин. Досліджено соціокультурний контекст постання заробітчанських поезій, з’ясовано їх спорідненість із українськими народними піснями про еміграцію. Проаналізовано сюжетно-мотивну парадигму поетичних текстів, генологічну цілісність і різноманітність, розглянуто інтертекстуальні зв’язки у віршах.

